

ЖАДИД МАЪРИФАТПАРВАРЛАРИНИНГ МАТБУОТ НАШРЛАРИДА ТАРҒИБОТНИНГ АҲАМИЯТИ

Лутфулла Хайруллаевич СУВОНОВ

Мустақил изланувчи

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
муассислигидаги "Янги Ўзбекистон" газетаси
ижтимоий-сиёсий бўлими катта мухбири

ВАЖНОСТЬ ПРОПАГАНДЫ В ПУБЛИКАЦИЯХ ДЖАДИДСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В ПРЕССЕ

Лутфулла Хайруллаевич СУВОНОВ

Независимый исследователь

Старший корреспондент общественно-политического отдела
газеты «Новый Узбекистан» Кабинета Министров Республики Узбекистан

THE IMPORTANCE OF PROPAGANDA IN THE PUBLICATIONS OF JADID EDUCATORS IN THE PRESS

Lutfulla Khairullayevich SUVONOV

Independent researcher

Senior correspondent of the socio-political department of newspaper "New Uzbekistan" of the
Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan

UDC (УЎК, УДК): 1 (091)

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования):

Сувонов Л. Х. Жадид
маърифатпарварларининг матбуот
нашрларида тарғиботнинг аҳамияти. //
Ўзбекистонда хорижий тиллар. — 2021. —
№ 3 (38). — С. 206-215.

<https://doi.org/10.36078/1626418864>

Received: May 03, 2021

Accepted: June 17, 2021

Published: June 20, 2021

Copyright © 2021 by author(s).

This work is licensed under the Creative
Commons Attribution International License
(CC BY 4.0).

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Open Access

Аннотация. Ушбу мақолада Туркистон ўлкасида жадид матбуотининг туган ўрни, турли йилларда нашр этилган газеталарда хуррият, илм-маърифат ва ўзликни англашга ундовчи тарғибот ишларининг аҳамияти ўрганилди. Хусусан, ўзбек миллий матбуотининг бош газетаси "Тараққий"нинг фаолиятига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, унда нашр этилган мақолалар мавзу кўлами, хилма-хиллиги билан фуқароларнинг билим ва дунёқарашини ошишига хизмат қилаганлиги тадқиқотчи томонидан таҳлил қилинди. Шунингдек, мазкур газетада нашр этилган мақолалар ҳукумат томонидан кескин тазйиққа учрагани, муҳаррир И. Обидийнинг қамоққа олиниш сабабларига тўхталинди. Илмий изланиш жараёнида нафақат "Тараққий", балки унинг давомчиси бўлган "Хуршид", "Шухрат", "Тужжор", "Осиё" газеталарининг нашр этилиши учун муҳаррирларнинг олиб борган саъй-ҳаракатлари, хизматлари ҳақида ҳам тўхтаб ўтилди. Шунингдек, мавзунинг ёритишда 1996 йилдан 2016 йилга қадар ҳимоя қилинган номзодлик ва докторлик ишлари муаллиф томонидан ўрганилди ва мақолада фойдаланилди. Мақоланинг сўнги қисмида жадид матбуотининг ўрганиш жараёнидан олинган натижа ва тажрибалар ҳақида якуний хулосалар берилди.

Калит сўзлар: жадидчилик; маърифат; матбуот нашрлари; тарғибот; зиёлилар; ислохотчилик ҳаракати.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль джадидской прессы в Туркестанском регионе, важность пропагандистской работы опубликованных в разные годы газет, которые влекли за собой независимость, просвещение и самосознание. В частности, особое внимание было уделено деятельности главной газеты узбекской национальной прессы «Тараккий» («Развитие»), в которой исследователем были проанализированы опубликованные статьи, призванные расширить знания и кругозор граждан по разнообразным темам. Также, статья касается причин ареста редактора И.Обиди, а также причин сильного давления со стороны правительства к статьям данного издания. В процессе научных исследований, был сделан акцент на вклад и работу редакторов не только издания «Тараккий», но и таких как «Хуршид», «Шухрат», «Тужжор», «Осиё». Также при освещении темы автором были изучены и использованы в статье кандидатские и докторские диссертации, которые были защищены с 1996 по 2016 год. В заключительной части статьи были сделаны выводы о результатах и опыте, полученных в процессе изучения прессы джадидов.

Ключевые слова: интенсивность; просвещение; пресс-релизы; пропаганда; интеллектуалы; движение за реформы.

Abstract. The article examines the role of the Jadid press in Turkistan territory, the importance of freedom, enlightenment and self-awareness in newspapers published in different years. In particular, special attention was paid to the work of the leading newspaper of the Uzbek national press, “Taraqiy”, in which the articles contributed to increasing the level of knowledge and worldview of citizens have been analyzed. The study touches upon the newspaper articles that were sharply pressured by the government and the reasons for the arrest of an editor I. Obidiy. The efforts of the editors for the publication of the newspapers “Khurshid”, “Shukhrat”, “Tujjor”, “Asia”, Progress were considered. Candidate and doctoral dissertations defended from 1996 to 2016 in the coverage of the topic were also studied by the author and used in the article. The last part of the article gives the conclusions about the results and experiences gained from the process of studying the Jadid press.

Keywords: intensity; education; press releases; propaganda; intellectuals; reform movement.

Кириш. Жаид раҳномаларининг олиб борган таълим соҳасидаги изланишлари ва публицистик фаолияти бўйича бир қанча олимлар номзодлик диссертациясини ҳимоя қилганлар: Сайидов Ё. “Жаид бадий асарлари лексикаси” Филология фанлари доктори (5); Тожибоева М. “Жаид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналари”(6) номли докторилик иши; Маҳмудова Г. Т. “Туркистонда жаидчилик ҳаракати ва унинг ахлоқий-эстетик фикр тараққиётига таъсири” мавзусидаги номзодлик иши (3). Жаидлар фаолияти нафақат таълим ва публицистика, балки бозор иқтисодиётини ривожлантиришда ҳам ўз ҳиссасини қўшган. К. Рахимовнинг “Жаидлар иқтисодий ғоялари ва уларнинг бозор муносабатларини ривожлантиришдаги аҳамияти” номли илмий ишида иқтисодий масалалар ўрганилган (4).

Бошқа илмий тадқиқот ишларидан фарқли ўлароқ, мазкур мақолада нафақат жаид маърифатпарварларининг нашрлари,

балки ушбу нашрлар воситасида қай ёсинда тарғибот ишлари олиб борилганлиги, нашрлар тили, мавзуни ёритиш услуби ва ёндашувлари таҳлил этилган. Бу жиҳатлар мақоланинг илмий янгилигини белгилаб беради. Мақола мавзусининг долзарблиги — жадид матбуотида нашр этилган мақолаларнинг мавзу кўлами, оммага мавжуд муаммони етказиб бериш маҳорати каби жиҳатларни таҳлил этиш орқали бугунги кун матбуот нашрлари учун зарур бўлган аҳамиятли жиҳатлари ўрганилди. Тадқиқотнинг мақсади — жадид маърифатпарварларининг матбуот нашрларида тарғиботнинг аҳамиятини ўрганиш, таҳлил қилиш ва тажриба орттириш ҳамда бугунги кун матбуот нашрларида қўллаш.

Асосий қисм. XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи чорагида тараққийпарвар зиёлиларнинг ислоҳотчилик ҳаракати — жадидчилик вужудга келди. Жадидлар таълимоти — ўз замонасининг ҳақиқий таълимоти бўлиб, бу ҳақида филолог олим, профессор Бегали Қосимов “Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик” номли китобида қуйидагича фикр билдиради: “... Жадидчиликнинг моҳиятини Миллат ва Ватанни англашдан улар манфаати учун курашишгача бўлган қизғин ва ҳаяжонли жараёни ташкил қилди. Айти пайтда, бу ҳаракат миллатни ҳам тарбиялаб борди. Уни ўз бошига ёғилган ҳар бир офатни тақдир деб таъбир этишдан таҳлил қилиб, чорасини излай олиш даражасигача кўтарди. Хусусан, жадидларимиз миллатнинг яшамоғи, тараққий топмоғи учун, биринчи навбатда, озод, мустақил бўлмоғи лозимлигини, англаб етдилар ва кенг халқни уйғотишга алоҳида эътибор бердилар” (2).

Жадидларнинг асосий мақсади сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- халқни маърифатли қилиш;
- ғоявий-сиёсий жиҳатдан етук, келажакни олдиндан кўрайдиган ёшларни тарбиялаш;
- уларнинг билим савиясини кўтариш;
- фикр доирасини ўстириш.

Жадид маърифатпарварларининг илк матбуот нашри 1883 йил Боғчасаройда чоп этилган И.Ғаспиралининг “Таржимон” газетаси бўлиб, бу нашрни Туркистондаги Россия империясининг мустамлакачилик зулмига қарши мақолалари билан ўлкада ўзликни англашни бошлаб берган газета сифатида айтиш мумкин. Шунингдек, жадидчилик ҳаракати тарғиботида “Қозон мухбири”, “Юлдуз”, “Вақт”, “Улфат” газеталари ҳам муҳим аҳамият касб этди. Туркистондаги жадид матбуоти 1905 йилдан бошланади. Бунга илмий далил сифатида шунини келтириш мумкинки, Авлоний 1905–1917 йилларда Туркистонда 22 газета ва 8 журнал нашр этилганига гувоҳлик берса, 1927 йил Зиё Саид 1870–1927 йилларда 45 та газета ва 36 номда журнал нашр этилганини таъкидлаб ўтган. Эътиборлиси, юқоридаги матбуот нашрларининг аксар қисми жадид тараққийпарварлари томонидан нашр этилган (11).

Туркистонда жадидчилик матбуотининг тараққиёти 1906 йил 27 июн санасидан бошланади. Мазкур санадан Исмоил Обидий муҳаррирлиги остида “Тараққий” газетаси чоп этила бошланган. Жадид маърифатпарварлари Мунаввар қори, Абдулла

Авлонийларнинг “Тараққий”даги чиқишлари бу газетани халқ ўртасида янада машхур бўлишида амалий аҳамият касб этди.

“Тараққий” газетасининг шиори “Нажот: маслакда сабот; тўғрилиқни ижобат” бўлиб, газетанинг бош мақсади — мустамлакачилик тузумидан озод бўлиш ғояси ва миллатни тараққий эттириш масаласи эди. Жумладан, газетанинг 1-сонида “Тошкентда 14-июнь” мақоласи нашр этилиб, унда: “Мусулмонларни хурриятга ҳақлари борми? — Йўқ! Қариндошлар юз маротаба йўқ” — мазмунидаги фикрлар берилади. Мазкур фикрларни бериш орқали нашр маърифатсизлик, илмсизлик ҳукмрон бўлган жамият ҳеч қачон эркинликка эриша олмаслигига ишора қилади. Ва халқни илм-маърифат билан қуроллантиришга киришади. “Замонавий қурол билан жиҳозланган Россия империясининг армиясига тайёргарликсиз қарши чиқиш халқни бадном этиш билан баробар эканлигини яхши тушунганлар. 1916 йилги халқ кўзғолони Туркистон ўлкасида мустамлака зулмига ва мустақиллик учун олиб борилган курашларнинг энг қудратлиси бўлиб, у оммавий равишда бутун ўлкани ларзага келтирди. Ана шундай оғир ва фожиали дамларда халқ билан бирга бўлган, унинг манфаатларини ҳимоя қилган фидоий кишилар орасида жадид тараққийпарварлари алоҳида ажралиб турган. Шу пайтга қадар, халқни маърифат орқали уйғотиш, тарбиялаш, тараққиётга етаклаш мақсадида фаол саъй-ҳаракатлар олиб борган жадидлар 1916 йил кўзғолони мисолида халқ қудратини, унинг иродасини ва кураш лаёқатини англаб етиш билан бирга, бу халқни озодликка олиб чиқиш, хурриятга эришиш учун курашиш зарурлигини англаб етдилар” (7, 26). Туркистон жадидлари ва миллий ғоя тарғиботига аҳамият қаратадилар. Миллий ғоя, фалсафий маъносига кўра, бир миллатнинг бирлашуви ва миллий ўзликни англаб етишни билдиради. Жадидчилик асосчиларидан бири Исмоил Гаспиринскийга кўра, миллий ғоя миллат тараққиёти учун зарур ва энг муҳим ишларни ҳаётга татбиқ этишга қаратилган дастлабки пойдеворни яратишни англатади. Унинг фикрича, инсонларни бир ғоя остида бирлаштириш натижасида жамиятнинг ҳар бир аъзоси миллат манфаатини ўзининг шахсий манфаати сифатида қабул қила бошлайди; натижада миллатга фойда келтирадиган ҳар қандай жамоат ишдан ҳеч ким ўгирилиб кетмайди (11). Гаспиринскийнинг Туркистондаги энг яқин ҳаммаслаги Бехбудий эса қуйи ва юқори мактабнинг ислоҳ этилиши миллатнинг ислоҳ этилишига олиб келади, деб ҳисоблайди. Унинг таъкидлашича, миллатнинг ислоҳ этилиши бу миллий ғоя бўлиб, уни барча тарғиб қилиши керак (8). Миллий ғоя тарғиботи учун жадидлар матбуотда фаол бўладилар, уларнинг биринчи матбуоти 1883 йилда ташкил этилган бўлиб, у “Таржимон” газетасидир. Мазкур газета дастлаб Боғчасаройда нашр этилиб, унда чоп этиладиган мақолалар мустамлакачилик зулмига қарши кураш, ўзликни англашни бошлаб беради ва бутун туркий дунёга ёйилиб, Туркистондаги Россия империясига қарши курашга ундайди. Газетанинг мавзу доираси хилма-хил бўлган: миллат нима учун жаҳолат, қолоқлик ботқоғига ботиб қолганлигининг сабабини кўрсатиш, шу орқали уни ғафлат уйқусидан уйғотиш, унга миллий зулм нималигини англатиш, чор Россиясининг мустақиллик сиёсатини очиб ташлаш, қудратли деб келинаётган империянинг

заиф, ожиз жойлари ҳам борлигини кўрсатиш... Буларнинг барчасини ягона бир ғоя — миллий Озодлик, мустақиллик ғояси бирлаштириб турарди.

1905 йил октябрда “Қозон мухбири”, 1906 йил Аҳмад Ҳоди Максудийнинг “Юлдуз”, Фотиҳ Каримийнинг “Вақт”, Петербургда “Улфат” газеталари чикди. Туркистондаги жаид матбуоти 1905 йилдан бошланади. Авлоний 1905-17 йилларда Туркистонда 22 газета ва 8 журнал нашр этилганига гувоҳлик берса, 1927 йил Зиё Саид 1870-1927 йилларда 45 та газета ва 36 номда журнал нашр этилганини ёзганди. Юқоридаги матбуот нашрларининг аксар қисми жаид тараққийпарварлари томонидан чиқарилган. Туркистондаги илк миллий газета 1906 йил 27 июнь кунини татар тараққийпарвари Исмоил Обидий муҳаррирлиги остида чоп этилган “Тараққий” газетаси ҳисобланади. Газета чиқиши муносабати билан Исмоилбек Ғаспирали, Абдулла Тўқайлардек йирик тараққийпарварлар табриқномаларини йўлладилар, Мунаввар қори, Авлонийларнинг мақолалари бу газетани халқ ўртасида янада машҳур бўлишига ёрдам берди (7, 87). “Тараққий” газетасининг дастлабки нашрида муҳаррир И. Обидий “Тошкент 14 июнь” номли мақоласида барча Туркистон мусулмонларини бирдамликка чақиради, ўзаро келишмовчиликларга барҳам беришга ундайди ва шунга мувофиқ газетанинг шиорини “Нажот: маслакда сабот; тўғрилиқни ижобат” деб номлайди. Муаллиф мазкур мақола орқали халқни бир бутун яхлит куч бўла олишини, миллатнинг миллат сифатида тараққий этишида бирдамлик ва илм-маърифат ягона йўл эканлиги таъкидлайди. И. Обидий Россия империясида бўлаётган инқилоб ва курашлар натижасида жорий этилаётган демократик ислохотлардан илм-маърифатли халқларгина фойдалана олиши мумкинлигини таҳлил қилади. Газетхонларга “Тараққий”нинг чоп этилиши учун рухсатноманинг олиниши ҳам айнан хуррият берган эркинликлар самараси бўлди, дейди муаллиф. Муҳаррир И. Обидийнинг мақоласида илгари сурилган ғоялар Туркистон тараққийпарварлари томонидан илиқ қарши олинади. “Айниқса, газета мазкур сонининг 2–3 бетларида Мунаввар қори Абдурашидхоннинг “Бизнинг жаҳолат — жаҳли мураккаб” мақоласи босилган. Мақолада “Эски мактаб” деб аталувчи анъанавий мусулмон мактабидаги ўқитиш тизими кескин танқид қилиниб, уни ислох этиш таклифини илгари сурилади. Айни пайтда мақолада дарс бериш методикасига оид замонавий усулларни эгаллаш масаласи ҳам илгари сурилади” (1, 114). Мунаввар қори Абдурашидхон мазкур мақоласида миллатнинг тараққий этишида тўсиқ бўлаётган иллатлар ҳамда халқнинг анъанавий ҳаёт тарзини мушоҳада этади. Мақолада илгари сурилган фикрлар, мушоҳада ва танқидлар Туркистон элини ларзага солади, Мунавварқори мақолалари халқ томонидан севиб ўқилади ва муҳокама қилинади.

“Тараққий” газетасининг 3-сонидан нашр этилган И. Обидийнинг “Тошкент 22 июнь” деб номланган мақоласида илм-маърифатни Туркистон келажаги учун ягона нажот йўли сифатида таърифлашдан бошлайди. Бироқ мақола давомида И. Обидий рус инқилоби ва унинг мустамлака халқлари фойдаси учун чиқарилаётган айрим имтиёزلарини, қонун қарорларини Туркистон тупроғига ҳам жорий этиш масалаларини муҳокама қилади. У бу

муаммони очикчасига кўтармайди, чунки газетани очишда сиёсий масалаларга аралашмасликка хат берган эди. Шунга қарамай, Туркистон халқининг сиёсий маданиятини ошириш, маълум мақсадлар атрофида ташкилотлар атрофида уюшиш ва сиёсий партиялар зарурлигига аҳамият қаратади (7, 88).

“Тараккий” газетасининг аҳамияти кундан кунга оддий аҳоли орасида ҳам ортиб боради, нашр этилаётган мавзу ва муаммолар кишилар диққат назарига тушади. Газетанинг навбатдаги сониди чор Россиясининг амалдорлари тўғрисида ёзилиб, уларнинг ўзларига қарашли бўлган фуқароларга хизмат қилиш вазифалари эканлиги ҳақида сўз боради. Мамлакатда мавжуд муаммоларни ўрганиш, аҳолини қийнайдиган ҳолатларни бартараф этиш, қусур ва камчиликларни бартараф этиш чор Россиясининг арқони давлатлари бўлмиш амалдорларнинг халқи олдидаги бурчи эканлиги таъкидланади. Муаллиф томонидан “Аслида ҳам шундайми?” деб савол қўйилади ва қуйидагича изоҳланади: “Хур бўлмиш ва хур халқ этилмиш фуқаронинг бу вақтларда асоратга тушдилар. Ер, мол ва мулклари маъмурларга (амалдор) ва бойларга кетиб борди”. Уларнинг ҳаддан ташқари очқўз ва мунофиқликлари оддий халқнинг яшаш тарзини оғирлаштиради, камбағал ва қашшоқлаштириб, ҳолдан тойдиради. “Жами ахлоқи фосида (бузуқ ахлоқ)ни нашр этадилар... Сулҳ ва дўстлик узра яшамокни анча маъмурлар йўл бермаюрлар. Жамиятда баъзи бир зотлар мазкур маризлар (иллатлар)га қарши курашишга киришсалар ҳам, бу муқаддас ишга киришмоқлари ила баробар жамиятнинг кўзиндан ғойиб бўлибдилар”(9). Муаллиф амалдор ва бойларга шундай тавсиф беради. Халқни бундай жоҳил маъмурлардан озод этишнинг ягона йўли сифатида халқ танлаган кишини раҳбарликка сайлашни кўрсатади. Газетанинг ҳар бир сониди нашр этиладиган мақолалар мавзу кўлами халқни аста-секинлик билан ўзлигини танита бошлайди, хусусан, “Тараккий”нинг 17-сониди бош мақола “Тошканд, 12 август” деб номланиб, унда оддий халқнинг ҳам яхши яшаши, орзуларини амалга ошириши мумкин бўлган фуқаро ва ҳукумат орасидаги муносабатлар ҳақида ёзилади. “XIX асрда бошимизга тушган воқеаларни қандай баён қилса бўлади? Жаҳолат сабаби кучсиз қолган миллатлар кўрган жабр-зулмлар даҳшатли ва фожиали эди. Ҳукумат одамлари қанчадан-қанча фуқароларни совуқ қорга ётқизиб, қалтақладилар. Бегуноҳ аёлларнинг бошларига буғов солдилар. Бойларга оз, камбағалларга чидаб бўлмас даражада солиқлар солинди. Миллий айирма кучайтирилди, низо “аланга”си кучайди. Қанчадан-қанча йигитлар ўз Ватанидан ҳайдалиб қурбон қилинди. Куч бойлар кўлида, фуқаро уларнинг қули эди. Солиқ тўлай олмаган кишиларнинг моллари тортиб олинди... XX асрга келиб одамларда энди яхши бўлар, деган умид пайдо бўлди. Айни пайтда, айрим зотлар ҳаракати сабабли фуқаронинг кўзи очилди, у ўз ҳолини, ўзлигини англаб, мавжуд вазиятни ислоҳ қила бошлади. Ҳуррият, адолат талаб қилиб чиқди. Бутун миллатлар биргаликда ҳаракат қилмаганликлари туфайли фуқаролар мағлуб бўлдилар. Истибоддан қутулиш учун ҳаракат қилиб талайгина фуқаролар бюрократларнинг ўқиға нишон бўлдилар. Бизнинг мусулмонлар бу вақт нима қилишди? Улар қардошларига ёрдам бердиларми? Ёрдам у ёқда турсин, кўрқиб хоналарига кириб ётиб олдилар.

Мусулмонлар фуқароларга хуррият, адолат олиб бермоқчи бўлган зотларга ёрдам бера олмадилар. Нега? Уларнинг хуррият ва адолатга эҳтиёжлари йўқмиди? Эҳтиёжлари бор эди, бўлганда ҳам унча-мунча эмас, улкан эди. Негаки, истибдод балолари уларнинг бошларига кўпроқ ёғилмоқда. Биз, мусулмонлар, илм-фандан баҳраманд бўлмай, истибдод остида то қиёматгача эзилиб қолаверамизми? Миллий ва фанний мадрасаларни ташкил этмасак, ўзимиз ҳам истибдод остида эзилиб йўқ бўлиб кетамиз. Столипин хурриятчиларнинг бошига қиёмат кунни солса керак. Бундан буён ҳукумат ота ва болани ҳам бир-биридан айиради. Эй хуррият ва адолат, қачон келасан? Бюрократлар ўрнига инсофли одамлар қачон ўтиради? Кўчадаги одамларни “сен социалистсан”, деб номусларини тўкадиган одамлар қачон йўқолади? Ҳозирги ахволдан норозилик туфайли ҳукуматга қаршилик тобора кучаймоқда, забастовкалар (иш ташлашлар) бунга ёрқин мисол. Япония билан бўлган урушда ишга ярамаган тўп-тўфанг, пулемётлар қуролсиз халққа қарши қаратилмоқда, полиция кўпайтирилмоқда. Халқ эса истибдоднинг махв этилмоғини умид қиляпти (1, 119). Мазкур мақола орқали муаллиф реал ҳаётдаги вазиятни тўлалигича жонли таъсирчан ифодалайди. Фуқароларни поймол қилинган ғурури, зўрлик билан тартиб олинадиган ҳақ-ҳуқуқлари учун очиқдан-очиқ курашга, бирдамликка, илм-маърифатга чорлайди. Бундай мақолалар фуқароларни жумбушга келтиради, борган сари Туркистон бўйлаб жаҳидларнинг хуррият учун олиб бораётган курашлари катта қизиқиш ва иштиёқ билан қарши олинади. Газета муҳаррири И. Обидий “Тараққий”ни халқчил бўлишига катта меҳнатлари сингди. Газетада нашр этиладиган эссе, шеърларда ҳам кўтаринки руҳ, хурриятга даъват сезилиб туради. Ҳаттоки оддий хабарларда ҳам мавжуд тузумга қарши қандай кураш олиб борилётганлигини эҳтиёткорлик билан йўлини қилиб ёзишга ҳаракат қилади. Фуқаролар меҳри кунсайин газета муҳарририга ортиб боради ва уни “Исмоил тараққий” деб улуғлайдилар. Бу вазият ўлкадаги амалдор ва маъмурларни ҳавотирга сола бошлайди, “Тараққий”ни ўзларига ғов деб биладилар ва унга қарши курашишга киришадилар. “Тараққий” газетаси фаолиятини тугатиш мақсадида “Туркистон вилоятининг газети” бош муҳаррири Н. Остроумов билан биргаликда ҳаракат қилишади. 1906 йилнинг 21 августида “Тараққий” таҳририятида полиция томонидан тинтув ўтказилади, газета нашрининг 20-сонидан нашр этилиши учун тайёрланиб қўйилган материаллар олиб кетилади, И. Обидий эса қамоққа олинади. Шу тарихи Туркистон ўлкасининг бош газетаси бўлмиш “Тараққий”нинг нашрларига яқун ясалади. Аммо “Тараққий”нинг умри қисқа бўлсада, кейинги газета нашрлари учун ўрнак ва намуна бўла олди (9).

“Тараққий” газетасида тажриба орттирган Мунавварқори Абдурашидхонов меҳнат ва машаққатли саъй-ҳаракатларидан сўнг “Хуршид” газетасининг очилиши мувофиқ бўлади. “Хуршид”нинг биринчи сони 1906 йил 6 сентябрда чоп этилади. Мавзу кўлами: маиший туркча, адабий, сиёсий ва мактаб дарсликлари ҳақида мақолалар чоп этилади. Шунингдек, керакмас ирим-сиримлар, ортиқча оворагарчиликлар ўрнига фарзандларга диний ва дунёвий

билимлар бериш, уларда мавжуд қобилиятларни аниқлаб чет мамлакатларда таълим олиб келишга ундайди (10).

“Шухрат” газетаси “Тараққий”, “Хуршид” қаби мактаб, таълим, илм-фан ҳақида мақолалар чоп этади. 1908 йил 23 январда “Туркистон мактаблари” номли мақола чоп этилади. Мақолада Россиянинг Куба, Орингбург, Қозон, Уфа ва Буба шаҳарларидаги мадрасаларда дарслар усули жаҳид билан ўқитилаётгани Туркистон ўлкасидаги мактаб ва мадрасаларда ҳам шу усулда дарсларни бошлаш кераклиги ҳақида сўз боради. Мактабларда шароитни яхшилаш, ўқитувчиларни моддий маблағ билан таъминлаб боришлари учун маҳаллий миллатдан чиққан бой ва амалдорларга мурожаат қилади: “Зар ёқали тўн ва медал олмоқ учун қилғон ғайрат ва ҳимматларингизни ўн ҳиссадан биргина ҳиссасини бўлса ҳам, миллатка ва миллат болаларига сарф қилинган!.. (13).

“Тужжор”, 1907 йил 21 августдан Саид Азимбой, Саид Каримбойлар муҳаррирлиги остида нашр қилина бошлайди. Газета савдо билан шуғулланадиган тоифа одамлари учун мўлжалланган. Муҳаррир газетанинг биринчи сонидан нашр қилинадиган мавзулар ҳақида шундай ёзади: “Тараққий” ва “Хуршид” қаби “Тужжор”ни ҳукумат тўхтарут деб ҳеч бир хавф этмасун. Чунки “Тужжор”нинг сиёсий ва маиший маслағи “Тараққий” ва “Хуршид” маслағи қаби ҳукуматга қаршу ва хлоф эмасдур. Балки Россия давлатининг дўсти тарафчисидур (12). Мазкур газета бутун Туркустон ўлкасида бўлаётган савдо-сотик масалаларини, нархлар ҳақида маълумотлар бериб боради. Ўз навбати вақти-вақти билан жаҳидларнинг мактаб масалаларига оид айрим мақолалари ҳам чоп этилиб туради. “Тараққий” ҳукумат томонидан ҳеч қандай тазйиққа учрамади, аксинча газетага бўлган талабгорларнинг камлиги сабабли ўз фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлди. Яна бир газета “Осиё” 1908 йил Аҳмаджон Бектемиров муҳаррирлигида нарш қилина бошлайди, аммо бешинчи сондан кейин ҳукумат томонидан тугатишга мажбур қилинади.

Хулоса. “Тараққий” газетасининг мавзулар кўламини тадқиқ этар эканмиз, миллий жаҳидлар аҳолидан олинадиган солиқлар мавзусида бир қанча чиқишлар қилиб, солиқларнинг юрт ва халқ манфаати учун ишлатилмасдан, “золим ишга ва айш-ишратга” сарфлаётганлиги алоҳида мисоллар воситасида ёритилади. Бу мақолаларда муаллиф миллат тараққиёти ёки таназзулга юз тутиши жамиятдаги тотувлик ҳамда халқнинг саводлилиқ даражаси, илм-маърифатлилиги билан ўлчанишини айтиб ўтади. Демак, жаҳид даври матбуотини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, жаҳидлар аҳолини маърифатли қилишда даврий нашрлар орқали илмга тарғибот қилиш йўлидан борган. Жаҳидлар маърифатпарварларининг жасоратини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Чор Россияси томонидан зулматга айлантирилган Туркистон ўлкасини ёруғликка олиб чиқишнинг ягона йўли фуқароларнинг сиёсий билимини оширишда деб биладилар ва бунинг учун матбуотдан самарали фойдаланадилар. “Тараққий”нинг ёпилиши, И. Обидийнинг қамоққа олиниши матбуот ишига яқун ясай олмади. Жаҳид зиёлилари хуррият йўлида давом этдилар, бунинг исботи сифатида “Хуршид” “Шухрат”, “Тужжор”, “Осиё” газеталарини келтириш мумкин. Жаҳид матбуотининг энг катта

ютуғи, замон оғир бўлишига қарамай ҳақ сўзни баралла айта олганлиги ва оммага ўз таъсирини ўказганлигидадир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Дўстқораев Бойбўта. Ўзбекистон журналистикаси тарихи. — Тошкент: Ғ.Ғулом номидани нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. — 378.
2. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. — Тошкент: Маънавият, 2002. — 344 б.
3. Маҳмудова Г. Т. Туркистонда жадиличлик ҳаракати ва унинг ахлоқий-эстетик фикр тараққиётига таъсири / фалсафа фанлари номзоди — Тошкент. 1996 — 158 б.
4. Рахимов К. Жадиждар иқтисодий ғоялари ва уларнинг бозор муносабатларини ривожлантиришдаги аҳамияти. Иқтисод фанлари илмий даражасини олиш учун. — Андижон. 2010. — 148 б.
5. Сайидов Ё. Жадиждар бадиий асарлари лексикаси Филология фанлари доктори. — Тошкент, 2018. — 282 б.
6. Тожибоева М. Жадиждар адабиёт ижодида мумтоз адабиёт анъаналари. Филология фанлари доктори. — Тошкент, 2017. — 248 б.
7. Ҳасанов Б., Каримов Н. Жадиждар маърифатпарварлик ҳаракатининг ғоявий асослари. — Тошкент: Тошкент ислом университети, 2016. — 216.
8. “Самарқанд” газетаси 1913 йил 30 июль.
9. “Тараққий” газетаси 1906 йил 16-сон
10. “Тараққий” газетаси 1906 йил 17-сон
11. “Таржимон” 1886 йил 13–14 сонлар.
12. “Тужжор” газетаси 1097 йил 21 август 1-сон
13. “Шуҳрат” газетаси 1908. 23 январ.

References

1. Dustkoraev B. *Uzbekiston zhurnalistikasi tarikhi* (History of journalism of Uzbekistan), Toshkent: G.Gulom nomidani nashriet-matbaa izhodii uii, 2009, 378 p.
2. Kosimov B. *Millii uigonish: zhasorat, ma"rifat, fidoiilik* (National awakening: courage, enlightenment, self-sacrifice), Tashkent: Ma"naviyat, 2002, 344 p.
3. Mahmudova G. T. *Turkistonda zhadidchilik harakati va uning akhlokii-estetik fikr tarakkietiga ta"siri* (Accelerated movement in Turkistan and its impact on moral-aesthetic thought Development), candidate's thesis, Tashkent, 1996, 158 p.
4. Rakhimov K. *Zhadidlar iktisodii zoyalari va ularning bozor munosabatlarini rivozhlantirishdagi ahamiyati* (The economic ideas of the jadids and their importance in the development of market relations), candidate's thesis, Andizhon, 2010, 148 p.
5. Saiidov E. *Zhadid badiii asarlari leksikasi* (Lexicon of Jadid's artistic works), Doctor's thesis, Tashkent, 2018, 282 p.
6. Tozhiboeva M. *Zhadid adiblari izhodida mumtoz adabiet an"analari* (Traditions of classical literature in the activity of Jadid creators), Doctor's thesis, Tashkent, 2017, 248 p.

7. Hasanov B., Karimov N., *Zhadid ma"rifatparvarlik harakatining goyavii asoslari* (Ideological foundations of the accelerated Enlightenment movement), Tsshkent: Tashkent islom universiteti, 2016, 216 p.
8. *Samarkand* newspaper 1913, 30 iyul'.
9. *Tarakkii* newspaper, 1906, No.16
10. *Tarakkii* newspaper, 1906, No.17.
11. *Tarzhimon* newspaper, 1886, No.13–14.
12. *Tuzhzhor* newspaper 1097, No. 1.
13. *Shuhrat* newspaper 1908, 23 yanvar.